

Tarih Okulu Dergisi (TOD)	Journal of History School (JOHS)
(2026), 19(84), 5280-5302	
Özgünlük kontrolü	Authenticity process
	
http://dx.doi.org/10.29228/joh.82341	
Makale türü: Araştırma makalesi	Article type: Research article
Geliş tarihi 30.05.2025	Submitted date
Kabul tarihi 02.10.2025	Accepted date
Elektronik yayın tarihi 27.10.2026	Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information	
Maliki Köse, N. (2026). 1929 Dünya Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri. <i>Journal of History School</i> , 84, 5280-5302.	

1929 DÜNYA BUHRANI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ¹

Dr. Nedret MALİKİ KÖSE²

ÖZ

Bu çalışma, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın küresel doğuş dinamiklerini, Türkiye ekonomisine yansıma kanallarını ve 1929–1935 döneminde uygulanan iktisat politikalarını analitik ve tarihsel bir yöntemle incelemektedir. Araştırmada Resmî Gazete'de yayımlanan temel kanun metinleri, 1930 Sanayi Kongresi zabıtları ve TÜİK tarihsel istatistik serilerinden oluşan birincil kaynaklar ile ikincil literatür doküman incelemesi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Çalışma, literatürdeki yaygın genellemelerin aksine, Türkiye'de Mayıs 1929'da başlayan döviz darboğazının Ekim 1929 New York Borsası çöküşünün bir sonucu olmadığını ortaya koymaktadır. Mayıs 1929 kur krizinin temel nedeni; Lozan Ticaret Sözleşmesi gümrük kısıtlamalarının sona ermesi öncesinde 1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu beklentisiyle yapılan spekülatif ithalat stoklaması ve Osmanlı dış borç ödemeleridir. Ekim 1929 sonrası küresel kriz ise Türkiye'yi tarımsal ihraç ürünlerindeki %50-%60'lık fiyat çöküşü üzerinden vurmuştur. Hükümetin sıkı para ve sabit kur politikası sonucunda Türk lirasının nominal değeri korunurken, iç piyasadaki %60'a varan deflasyon üretici ve tüccarların TL cinsinden borçlarının reel yükünü iki katından fazla artırmış; bu durum 10 yerel bankanın kapanmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin kriz yönetimi iki aşamalı bir yapı sergilemiştir: İlk aşamada 1499 sayılı Gümrük, 1567 sayılı Kambiyo Kontrolü, kliring anlaşmaları, kriz vergileri ve buğday destekleme alımları gibi kısa vadeli korumacı tedbirler alınmıştır. İkinci aşamada ise Merkez Bankası'nın kuruluşu, 1933 Paris Borç Anlaşması, Sümerbank, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve MTA hamleleriyle uzun vadeli devletçi sanayileşme modeli hayata

¹ Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %100.

² Dr., Ankara, nedretmaliki@gmail.com, Orcid: 0009-0003-9292-6707

1929 Dünya Buhranı ve Türkiye’ye Etkileri

geçirilmiştir. Sonuç olarak Türkiye, küresel buhran şartlarını ithal ikameci ulusal sanayileşme ve kurumsal inşa fırsatına dönüştürmüştür.

Anahtar Kelimeler: 1929 Buhranı, Dünya Ekonomik Krizi, Büyük Buhran, Büyük Buhranın Türkiye’ye Etkileri, Devletçilik, İktisat Tarihi.

The Great Depression of 1929 and Its Effects on Türkiye

Abstract

This study analytically examines the global genesis of the 1929 Great Depression, the channels through which it impacted the Turkish economy, and the structural transformation of economic policies implemented in Türkiye during the 1929–1935 period. Employing a qualitative historical research methodology and document analysis, the research evaluates primary sources—including economic legislation published in the Official Gazette, official records of the 1930 Industrial Congress, and historical statistical series from TurkStat—alongside foundational secondary literature. Contrary to conventional generalizations in the literature, the study demonstrates that the foreign exchange bottleneck and currency depreciation experienced in Türkiye in May 1929 were not direct consequences of the October 1929 Wall Street crash. Instead, the May 1929 currency strain stemmed from internal and contractual factors, specifically speculative import stockpiling triggered by the upcoming expiration of Lausanne Treaty tariff limits prior to the enactment of Customs Tariff Law No. 1499, coupled with Ottoman debt service transfers. The post-October 1929 global collapse subsequently inflicted a severe external shock on Türkiye through collapsing agricultural export prices, which fell by 50% to 60% and contracted nominal GDP significantly between 1929 and 1933.

Although the government preserved nominal currency stability by pegging the Turkish Lira to gold-standard currencies, severe domestic price deflation doubled the real debt burden of agricultural producers and merchants who held nominal lira debts, leading to widespread debt defaults and the closure of ten local single-branch banks. In response, Turkish policymakers executed a two-tiered policy strategy: short-term defensive stabilization measures (customs protectionism, exchange controls under Law No. 1567, bilateral clearing agreements, crisis taxes, and wheat floor price supports) were followed by long-term structural state-led development initiatives (the establishment of the Central Bank, Sümerbank, the First Five-Year Industrial Plan, and MTA). Consequently, Türkiye successfully transformed severe global crisis constraints into an original import-substituting national development model.

Keywords: 1929 Depression, World Economic Crisis, Great Depression, Effects of Great Depression on Türkiye, Statism, Economic History.

GİRİŞ

Dünyanın karşılaştığı en büyük ekonomik krizlerden biri olan 1929 Dünya Buhranı, diğer adıyla Büyük Buhran, küresel ticaret ve finans ağlarına eklemlenmiş ülkeleri siyasi ve ekonomik açıdan etkilemiş; yeni ekonomik sistemlerin kurulmasına, ekonomi yönetim anlayışlarının değişmesine, yeni dengelerin ve ittifakların oluşmasına neden olmuştur. Krizin yarattığı iktisadi daralma ve korumacılık dalgası o kadar derin olmuştur ki literatürde II. Dünya Savaşı'na giden süreci hızlandıran başlıca gelişmeler arasında değerlendirilmiştir (Armaoğlu, 2021, s. 177; Galbraith, 1955/2009, s. 185). Ekonomik kriz; bir ülkenin üretim, mal ve hizmet sektörleri ile para ve kredi dengesinde meydana gelen olağanüstü daralma ve dalgalanmalar olarak tanımlanabilir. Ekim 1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) borsa çöküşüyle görünür hale gelen buhran, dış ticarete kapalı ve merkezi planlama uygulayan Sovyetler Birliği (SSCB) dışında, uluslararası iş bölümüne dahil olan merkez sanayi ülkeleri ile tarım ve hammadde ihracatçısı çevre ekonomilere büyük zararlar vermiştir. Krizle birlikte borsa çökmüş, milyarlarca dolarlık hisse senedi değeri erimiş, milyonlarca insan işsiz ve evsiz kalmış, mal ve hizmet sektörleri daralmıştır. Bu süreçte klasik liberal iktisat anlayışı gerilerken; ABD ve Batı Avrupa'da düzenleyici devlet müdahalesi, korumacılık ve sosyal politika uygulamaları, Kıta Avrupası'ndaki otoriter rejimlerde ise güdümlü ekonomi modelleri öne çıkmıştır (Terzioğlu ve Çağla, 2021, s. 872-875).

1929 Buhranı, uluslararası ticaret kanalları üzerinden Türkiye ekonomisinde de derin etkiler bırakmıştır. Krizle birlikte küresel ölçekte tarım ürünlerindeki ani ve sert fiyat düşüşleri, tarıma ve hammadde ihracatına dayalı bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye için ciddi ödemeler dengesi ve bütçe sıkıntıları meydana getirmiştir (Pamuk, 2021, s. 186). Fiyatlardaki şiddetli deflasyon nedeniyle Türkiye'de cari fiyatlarla (nominal) milli gelir 1929 yılını izleyen dört yıl boyunca daralmıştır. Küresel kriz ortamında dış ticaret hadlerinin tarım aleyhine bozulması ve yurt içi özel sermaye birikiminin yetersizliği, Türkiye'de ekonomi yönetimi anlayışının değişmesinde belirleyici olmuş; Batı'daki düzenleyici müdahalecilikten ve sosyal politika uygulamalarından farklı olarak, devletin bizzat sanayi yatırımcısı ve işletmecisi sıfatıyla iktisadi kalkınmaya öncülük ettiği devletçilik ilkesi benimsenmiştir (Boratav, 2019, s. 63-67; Tekinsoy, 2020, s. 286). Hükümet krize karşı önce para ve dış ticaret dengesini koruyucu acil istikrar tedbirleri almış, ardından yeni vergiler, merkez bankacılığı, kalkınma bankaları ve beş yıllık sanayi planları ile yapısal dönüşüm sürecini başlatmıştır. Bu çalışmada 1929 Buhranı'nın tarihsel arka planı ve küresel çıkışı incelendikten sonra, kriz öncesi Türkiye ekonomisindeki iç kırılğanlıklar ile küresel buhranın

yarattığı dış şoklar ayrıştırılarak Türkiye’nin uyguladığı iktisadi tedbirler analitik olarak tartışılacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Araştırma Sorusu ve Dönem Sınırı: Bu araştırma, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı küresel ölçekte hangi yapısal kırılmalardan doğmuş, Türkiye ekonomisine hangi kanallardan yansımış ve Türkiye’de 1929–1935 döneminde yürürlüğe konulan iktisadi düzenlemeler kısa vadeli kriz yönetiminden uzun vadeli devletçi sanayileşme modeline geçişi nasıl şekillendirmiştir?” sorusuna yanıt aramaktadır. Çalışmanın zamansal kapsamı, kriz öncesi yapısal mirası ve liberal dönem arayışlarını (1923–1928) tarihsel arka plan olarak içermekle birlikte, esas olarak döviz ve gümrük darboğazının belirlediği 1929 yılından devletçi sanayileşme kurumlarının (Sümerbank, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, MTA ve Etibank) faaliyete geçtiği ve ekonomik büyümenin yeniden istikrar kazandığı 1935 yılına (1929–1935) kadar sınırlandırılmıştır.

Birincil ve İkincil Kaynakların Kapsamı: Tarih araştırmasının doğasına uygun olarak çalışmada nitel tarihsel araştırma yöntemi ve belge incelemesi tekniği kullanılmıştır. Birincil kaynaklar kapsamında; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 1929–1935 yılları arasında kabul edilerek *Resmî Gazete*’de yayımlanan iktisadi, mali ve kurumsal kanun metinleri (1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu, 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, 1701 sayılı Tütün İhbarı Kanunu, 1705 sayılı Ticarete Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi Hakkında Kanun, 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, 1890 sayılı İktisadi Buhran Vergisi Kanunu, 1980 sayılı Muvazene Vergisi Kanunu, 2056 sayılı Buğday Kanunu, 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu, 2262 sayılı Sümerbank Kanunu, 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ve 2804 sayılı MTA Kanunu), Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından düzenlenen 1930 Sanayi Kongresi rapor ve zabıtları ile Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK, 2014) *İstatistik Göstergeler 1923–2013* yayınındaki resmi tarihsel istatistik serileri incelenmiştir. İkincil kaynaklar kapsamında ise ABD’de krizin anatomisini inceleyen klasik eserler (Galbraith, 1955/2009; Nevins ve Commager, 1954/2017) ile Türkiye iktisat tarihi literatürünün temel başvuru eserleri (Tezel, 2015; Tekeli ve İlkin, 2009; Boratav, 2019; Pamuk, 2021; Korum, 1982; Kuyucuklu, 1985) ve güncel akademik araştırmalar değerlendirilmiştir.

Kaynak Seçimi, Kaynak Tenkidi ve İstatistiklerin Karşılaştırılma Yöntemi: Kaynak seçiminde, dönemin iktisadi karar alma süreçlerini ve makroekonomik

sonuçlarını doğrudan belgelendiren resmi mevzuat ve istatistik serilerine öncelik verilmiştir. İkincil literatürde yer alan çelişkili sayısal veriler tarihsel kaynak tenkidine tabi tutulmuştur. Özellikle ABD’de 24 Ekim 1929 günkü hisse senedi işlem hacmine (12.894.650 adet hisse işleminin bazı kaynaklarda 12 milyon, bazılarında 13 milyon olarak yuvarlanması), Ekim 1929 ve yıl sonu borsa değer kayıplarına (ilk şokta 9 milyar dolar, Ekim sonunda 15 milyar dolar, 1929 sonunda 40 milyar dolar) ve banka kapanmalarına ilişkin farklı rakamlar (1929–1931 döneminde 4.285 banka, 1930–1933 döneminde toplam 9.000’den fazla banka), dönem aralıkları ve hukuki statüleri (“faaliyetin durdurulması/suspension”, “iflas/bankruptcy” ve “tasfiye/liquidation”) ayrıştırılarak doğrulanmıştır. İstatistiksel analizde ise TÜİK’in 1923–1935 dönemine ait Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve dış ticaret serileri, kriz öncesi dönem (1923–1928) ile kriz ve müdahale dönemi (1929–1935) arasında karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada cari fiyatlarla (nominal) GSMH’deki düşüş ile fiyat deflasyonu ve sabit kur politikasının reel borç yükü üzerindeki etkileri birbirinden ayrılarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın Özgün Katkısı: Mevcut literatürde 1929 Buhranı üzerine yapılan genel değerlendirmelerde, Türkiye’de Mayıs 1929’da başlayan döviz sıkıntısı ve Türk lirasının değer kaybı sıklıkla Ekim 1929’daki New York Borsası çöküşünün doğrudan bir sonucu gibi sunulmakta ve 1930’lu yıllardaki tüm kurumsal atılımlar tekil olarak dış krize bağlanmaktadır. Bu çalışma; (1) Türkiye’de 1929 baharında Lozan gümrük kısıtlamalarının bitişi ve 1499 sayılı Kanun öncesinde yaşanan iç kaynaklı döviz krizi ile Ekim 1929 sonrası küresel tarım fiyatları çöküşünün yarattığı dış şoku kronolojik olarak ayrıştırması, (2) nominal kur istikrarı ile şiddetli fiyat deflasyonunun TL cinsinden borçlular ve yerel bankalar üzerindeki reel yıkıcı mekanizmasını açıklaması ve (3) 1929–1935 döneminde alınan tedbirleri yasal dayanakları ile “amaç, uygulama ve sonuç” ekseninde sınıflandırarak kısa vadeli koruma önlemleri ile uzun vadeli cumhuriyetçi kurumsallaşma hamlelerini birbirinden ayırması bakımından literatüre bütüncül ve analitik bir katkı sunmaktadır.

Araştırmada insan katılımcılardan veri toplanmadığı ve kişisel veri kullanılmadığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

KRİZ ÖNCESİ DURUM

I. Dünya Savaşı’ndan İtilaf Devletleri galip çıkmış olmakla birlikte, İngiltere ve Fransa gibi Avrupalı galip devletler ağır üretim kayıpları ve dış borç yüküyle karşılaşırken; savaş sürecinde sanayi ve tarım kapasitesini büyüterek net borçlu konumdan küresel ölçekte net alacaklı ve kredi sağlayıcı konuma yükselen başlıca ekonomik güç Amerika Birleşik Devletleri olmuştur (Armaoğlu, 2021, s.

177; Kuyucuklu, 1985, s. 243). ABD, savaşın etkilerinden hızla sıyrıldığı 1920'lerde kapsamlı bir iktisadi genişleme sürecine girmiştir. Üretimde hızlı bir artış ve sanayide teknolojik gelişme yaşanmış; otomobil, elektrikli ev aletleri, kimya, makine ve yapı gibi sektörler büyümüştür. Bu dönemde oluşan işgücü talebiyle birlikte toplam üretim ve refah düzeyinde artış meydana gelmiş; reel ekonomideki bu olumlu tablo borsaya yansyarak New York Borsası'nda hızlı bir yükseliş tetiklemiştir (Aracı, 2010, s. 12).

1920'ler boyunca güçlü bir büyüme sergileyen Amerikan ekonomisinde borsa dışındaki makroekonomik göstergeler de ilk bakışta olumlu bir görünüm sunmuştur. İstihdam ve sanayi üretim oranları yüksek seyretmiş, genel fiyat istikrarı korunmuştur. 1920 ve 1929 yılları arasındaki dönemde yıllık ortalama büyüme %3, işsizlik ise %3,7 seviyelerinde gerçekleşmiştir (Yardımcı vd., 2017, s. 242-268). Bununla birlikte 1923–1929 yılları arasında finans sektöründe aşırı spekülasyon bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu dönemde tasarruf sahipleri ve küçük yatırımcılar, mevduatlarını çekerek veya gayrimenkullerini ipotek ettirerek, %10 gibi düşük bir teminat (kredili işlem / *buying on margin*) ile aracı kurumlar üzerinden kredili menkul kıymet satın almış; aldıkları hisse senetlerini teminat göstererek yeniden borçlanmışlardır (Galbraith, 1955/2009, s. 45-48; Ay ve Uçar, 2015, s. 12). Aynı dönemde dayanıklı tüketim mallarında taksitli satışların yaygınlaşması hanehalkı borçluluğunu artırmıştır. Borsadaki spekülasyon yükseliş esas itibarıyla otomotiv, elektrik, iletişim, kamu hizmetleri (*utilities*) ve kaldıraçlı yatırım ortaklıkları (*investment trusts*) hisselerine dayanmakla birlikte, 1925–1926 yıllarında Florida merkezli büyük bir emlak spekülasyonu da yaşanmıştır. Eylül 1926'da meydana gelen yıkıcı kasırgaların ardından Florida emlak balonunun patlaması ve arazi fiyatlarının çökmesi, gelecekteki kâr beklentisiyle aşırı borçlanan yatırımcıları ve yerel bankaları mali açıdan güç duruma sokmuştur (Galbraith, 1955/2009, s. 28-35). Bu gelişme, krediyle beslenen spekülasyon balonlarının kırılganlığını gösteren önemli bir öncü sarsıntı olmuş; ardından spekülasyon fonların tamamıyla New York Borsası'na yönelmesiyle hisse senedi fiyatlarında reel üretimden kopuk yapay bir balon oluşmuştur. Kaldıraçlı borçlanmaya dayanan bu kırılgan yapı, piyasalarda oluşan ilk güvensizlik anında fiyatların sert düşüşüne ve finansal sistemin kilitlenmesine zemin hazırlamıştır (Yardımcı vd., 2017, s. 248).

I. Dünya Savaşı sonucunda Avrupa ekonomileri ağır bir yıkıma uğramış; savaştan galip çıkan İtilaf Devletleri'nin mağlup devletlere imzalattıkları barış antlaşmalarının ağır savaş tazminatı ve mali şartlar içermesi, uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkileri ciddi bir çıkmaza sokmuştur (Armaoğlu, 2021, s. 177). Savaş sonrası büyük maddi kayıplar yaşayan Avrupa ülkeleri; ulaşım, haberleşme, sanayi tesisleri ve şehirlerin yeniden inşası sürecinde yüksek

maliyetler ve finansman açıklarıyla karşılaşmışlardır (Kuyucuklu, 1985, s. 243). Bu finansman ihtiyacı nedeniyle birçok Avrupa ülkesi ABD’den kredi yoluyla tarımsal ürünler, sanayi makineleri ve teçhizat ithal etmiştir. Bu durum bir yandan Amerikan sanayi ve tarım üretimini teşvik ederken, diğer yandan Avrupa ülkelerinin ABD’ye olan dış borç bağımlılığını ve altın rezervlerinin ABD’ye akışını hızlandırmıştır.

Altın standardı para sisteminin seyri ise ülkeler arasında farklı zamanlamalarla şekillenmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında savaş finansmanı amacıyla karşılıksız para basarak altın standardını fiilen askıya alan Avrupa ülkeleri, 1920’lerin ilk yarısında yüksek enflasyon ve kur istikrarsızlıkları yaşamışlardır. Para istikrarını yeniden sağlamak amacıyla İngiltere 1925’te savaş öncesi yüksek pariteden, Fransa ise 1926–1928’de daha düşük ve rekabetçi bir pariteden “altın kambiyo standardına” geri dönmüştür (Kuyucuklu, 1985, s. 245-248; Tezel, 2015, s. 146). Ancak dünya altın rezervlerinin büyük bölümünün ABD ve kısmen Fransa’da toplanması, savaş tazminatları ve müttefik borçları döngüsüyle birleşerek uluslararası likidite dengesini bozmuştur. Avrupa’daki yapısal kırılganlıklar ve ABD borsasındaki yüksek getiri beklentisi, uluslararası kısa vadeli sermayenin ABD’ye yönelmesine ve New York Borsası’nda likidite bolluğu kaynaklı spekülasyonun hızlanmasına yol açmıştır.

ABD, 1920’ler boyunca büyük miktarda altın stoklamış; ancak bu durum Amerikan ekonomisinin küresel talep daralmasından ve iç finansal dengesizliklerden etkilenmesini engelleyememiştir. New York Borsası’ndaki aşırı spekülasyonu dizginlemek amacıyla ABD Merkez Bankası (Fed) 1929 yılının ağustos ayında reeskont faiz oranını yükseltmiş, bankalar arası gecelik borçlanma (çağrı para / *call money*) faizleri ise spekülatif kredi talebi nedeniyle %7–8 seviyelerinden %15–20 bandına kadar tırmanmıştır (Galbraith, 1955/2009, s. 78-84; Kaya, 2013, s. 19-20). Kredi maliyetlerinin hızla yükselmesi ve sanayi üretim endekslerinde 1929 yazından itibaren başlayan gerileme piyasalarda güven kaybına yol açmış; zirve noktasına ulaşmış olan hisse senedi fiyatlarında Ekim 1929’da panik satışlarıyla büyük çöküş başlamıştır (Kaya, 2013, s. 19-20).

KRİZİN SEBEPLERİ

1929 yılındaki ekonomik krize tek bir faktör neden olmamıştır. Reel üretim ile efektif talep arasındaki uyumsuzluk, uluslararası ticaret ve borç sarmalı, para politikası hataları ve finansal piyasalardaki kontrolsüz borçlanma ekonomik krizin başlıca sebepleri arasındadır. Geçmişte yaşanan krizlerin aksine 1929 krizinde spekülörlerin yüksek kaldıraçla borçlanarak hisse senedi satın almaları, hisse senedi fiyatlarını şirketlerin gerçek kârlılıklarından koparmıştır (Yardımcı vd., 2017, s. 252).

“Büyük Kriz 1929” adlı eserin yazarı John Kenneth Galbraith, krizin reel ve finansal ekonomide derinleşmesine yol açan yapısal nedenleri beş temel başlıkta toplamıştır (Galbraith, 1955/2009, s. 185-198):

1- Gelirin Kötü Dağılımı: 1929 yılında ABD’de nüfusun en zengin %5’lik dilimi toplam kişisel gelirin yaklaşık üçte birine (%30’dan fazlasına) sahiptir. Gelir dağılımındaki bu aşırı eşitsizlik, ekonominin geniş kitlelerin tüketim talebinden ziyade üst gelir grubunun lüks tüketimine ve kurumsal yatırım harcamalarına bağımlı kalmasına neden olmuş; borsa çöküşüyle bu kesimin harcamaları kesildiğinde toplam talep hızla çökmüştür (Galbraith, 1955/2009, s. 186).

2- Kötü Şirket Yapısı: 1920’lerde Amerikan kurumsal sektöründe denetimsiz yatırım ortaklıkları ve piramidal holding yapıları hızla çoğalmış, şirket yönetimlerinde usulsüzlük ve yolsuzluk olayları artmıştır. Üst holdingler, alt kademedeki işletme şirketlerinin temettü gelirleriyle tahvil faizlerini ödemeye çalışmış; satış ve fiyatların düşmesiyle birlikte temerrütleri önlemek adına reel yatırımları kısmışlardır. 1929 yılında finansal olmayan en büyük 200 şirket ABD kurumsal varlıklarının yaklaşık %50’sini kontrol etmekte olup piramidal holding zincirinin bir halkasındaki temerrüt tüm yapıyı sarsacak boyuta ulaşmıştır (Galbraith, 1955/2009, s. 187-189).

3- Kötü Banka Yapısı: Bu dönemde ABD’de bankacılık sektörü çok sayıda küçük ve tek şubeli bağımsız birim bankadan oluşmakta olup yeterli sermaye yeterliliği, mevduat sigortası ve kredi denetimi düzenlemelerinden yoksundur. Bir bankanın ödeme güçlüğüne düşerek faaliyetini durdurması (*bank suspension*), diğer bankalardan panik halinde mevduat çekilişlerine (*bank run*) yol açarak zincirleme iflas ve tasfiyeleri tetiklemiştir. ABD bankacılık istatistiklerinde “faaliyetin durdurulması” (*suspension*), mevduat ödemelerini askıya alarak geçici veya kalıcı olarak kapanan tüm bankaları kapsamakta; bunların bir kısmı doğrudan “iflas” (*bankruptcy/receivership*) sürecine girerken bir kısmı da “tasfiye” (*liquidation*) veya birleşme yoluyla sistemden çıkmıştır. Bu kapsamda ABD’de 1929’da 642 (yılın ilk altı ayında 346), 1930’da 1.345 ve 1931’de 2.298 olmak üzere 1929–1931 döneminde toplam 4.285 banka faaliyetini durdurmuş; 1930–1933 döneminin tamamında ise faaliyetini durduran, iflas eden veya tasfiyeye giren toplam banka sayısı 9.000’i aşmıştır (Galbraith, 1955/2009, s. 190-191; Kaya, 2013, s. 23; Terzioğlu ve Çağla, 2021, s. 871). Bankaların kapanması, milyonlarca mevduat sahibinin tasarruflarının dondurulmasına ve kredi kanallarının kurumasına yol açmıştır.

4- Dış Ticaret Bilançosunun Kötü Yapısı: I. Dünya Savaşı sonrasında ABD’nin hem dış ticaret fazlası veren hem de dünyaya net kredi sağlayan bir ülke

konumuna gelmesi uluslararası ödemeler dengesini kırılganlaştırmıştır. ABD, dış ticaret fazlasını korumak amacıyla ithalatı sınırlayıcı yüksek gümrük tarifeleri (özellikle 1930 Smoot-Hawley Gümrük Tarifesi Kanunu) uygulamıştır. Yüksek gümrük duvarları, ABD'ye borçlu olan ülkelerin ihracat yoluyla döviz kazanarak borçlarını ödemelerini engellemiş; dünya altın rezervlerinin büyük bölümünün zaten ABD'de toplanmış olması nedeniyle borçlu ülkelerin altınla ödeme kabiliyeti de tıkanmıştır. Misilleme niteliğindeki gümrük artışları küresel ticareti hızla daraltmış ve ABD dış kredilerinin önemli bir kısmını tahsil edememiştir (Galbraith, 1955/2009, s. 191-193; Duman, 2011, s. 64).

5- Ekonomi Bilgisinin Zayıflığı: ABD'nin 31. Başkanı Herbert Hoover yönetimi ve dönemin iktisat danışmanlarının klasik denk bütçe ve altın standardı dogmalarına bağlılığı, 1929 Büyük Buhranı'nın derinleşmesinde etkili olmuştur. Krizin başlangıcında piyasanın kendiliğinden dengeye geleceği düşüncesiyle kapsamlı genişletici maliye ve para politikalarından kaçınılmış; bütçe açığını önlemek için vergilerin artırılması ve altın standardını korumak amacıyla sıkı para politikasının sürdürülmesi likidite daralmasını ağırlaştırmıştır. Hoover yönetiminin krizin ilerleyen evrelerinde başvurmak zorunda kaldığı sınırlı müdahaleler ise gecikmiş ve yetersiz kalmıştır (Galbraith, 1955/2009, s. 193-196; Yardımcı vd., 2017, s. 253). Krizin yarattığı bu ağır yıkım karşısında, İngiltere Eylül 1931'de, ABD ise Başkan Franklin D. Roosevelt'in göreve gelmesinin ardından Nisan 1933'te altın standardını terk ederek para politikasında genişlemeye gitmiş ve ABD'de *New Deal* (Yeni Düzen) programıyla düzenleyici devlet müdahalesi ve sosyal politika uygulamaları başlatılmıştır (Terzioğlu ve Çağla, 2021, s. 880-885).

KRİZİN ÇIKIŞI

Küresel kapitalist ekonomileri sarsacak olan kriz, 1929 yılı Ekim ayında ABD'de New York Menkul Kıymetler Borsası'nın çöküşüyle başlamış ve kısa sürede uluslararası ticaret ve finans kanallarıyla yayılmıştır. Krizin patlak vermesinden hemen önce Eylül 1929'da İngiltere Merkez Bankası'nın, Londra'dan New York'a yönelen sermaye çıkışını durdurmak amacıyla faiz oranlarını yükseltmesi ve Londra'daki Hatry finans grubunun çöküşü ilk sarsıntıları oluşturmuştur. ABD'de Eylül 1929 başında zirveye ulaşan hisse senedi fiyatları kademeli olarak gerilemeye başlamış; 21 Ekim 1929'da sertleşen satışların ardından 23 Ekim 1929 Çarşamba günü 6 milyonu aşkın hisse senedi el değiştirmiştir. "Kara Perşembe" (*Black Thursday*) olarak adlandırılan 24 Ekim 1929 tarihinde yaklaşık 12,9 milyon adet hisse senedi işlem görmüş, panik satışlarıyla hisse senetlerinin piyasa değerinde ilk aşamada yaklaşık 9 milyar dolarlık bir erime meydana gelmiştir (Galbraith, 1955/2009, s. 103-108). Büyük bankaların oluşturduğu

destek alımlarına rağmen panik durdurulamamış “Kara Salı” (*Black Tuesday*) olarak tarihe geçen 29 Ekim 1929 günü 16,4 milyon (16.410.030) adet hisse senedi satılarak borsa tarihinin o güne kadarki en büyük satış hacmi gerçekleşmiştir (Galbraith, 1955/2009, s. 116). Bu çöküşle birlikte borsa son bir yıldaki tüm kazançlarını yitirmiş American Telephone and Telegraph, General Electric ve General Motors gibi ABD’nin en büyük sanayi ve hizmet şirketlerinin hisseleri hızla değer kaybetmiştir. 24 Ekim’deki ilk şokta yaşanan 9 milyar dolarlık değer kaybı, 29 Ekim “Kara Salı” satışlarıyla birlikte Ekim ayı sonu itibarıyla 15 milyar doları, 1929 yılı sonuna kadar ise toplamda 40 milyar doları aşmıştır (Nevins ve Commager, 1954/2017, s. 480).

Borsanın çöküşüyle birlikte yatırımcılar yeni yatırımları durdurmuş, kredi veren bankalar ve aracı kurumlar alacaklarını tahsil etmeye yönelmiştir. Bu durum, işletmelerin satış hacminin daralmasına, fabrikaların üretim kapasitesini düşürmesine ve genel ekonomik faaliyetin yavaşlamasına neden olmuştur. Tarım sektöründe ise çiftçiler, fiyatların üretim maliyetlerinin altına düşmesi nedeniyle ürünlerini pazarlamakta zorlanmış ve gelirlerini kaybetmişlerdir. Banka mevduat sahipleri paralarını çekmek istese de likidite krizinden dolayı bu talepler karşılanamamış; aynı dönemde bankalar da verdikleri kredileri tahsil edemedikleri için ödeme güçlüğüne düşmüşlerdir. Bu süreçte ABD’de 1930–1933 yılları arasında faaliyetini durduran, iflas eden veya tasfiye edilen toplam banka sayısı 9.000’i aşmış bunların 4.000’den fazlası yalnızca 1933 yılının ilk aylarında (Mart 1933 Ulusal Banka Tatili sürecinde) faaliyetini durdurmuş veya kapanmıştır. 1930–1933 döneminde kapanan bu bankalarda mevduat sahipleri, hissedarlar ve kredi kullanıcılarının uğradığı doğrudan mevduat ve sermaye kaybı yaklaşık 2,5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır (Galbraith, 1955/2009, s. 190; Terzioğlu ve Çağla, 2021, s. 894-895).

KRİZİN TÜRKİYE’YE ETKİSİ

I. Dünya Savaşı ve ardından verilen Millî Mücadele ile ağır bir yıkıma uğrayan ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan yüksek bir dış borç yükü ile zayıf bir sanayi altyapısı devralan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarında iktisadi bağımsızlık ve yeniden yapılanma arayışına girmiştir. Cumhuriyet’in ilanından önce 17 Şubat – 4 Mart 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi ile milli bir ekonomi kurma hedefi benimsenmiş 1923–1929 yılları arasındaki dönemde serbest piyasa koşulları altında özel sektör eliyle kalkınma modeli izlenmiştir. “Görece liberal dönem” olarak da adlandırılan bu dönemde devlet, 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi düzenlemelerle özel girişimi destekleyici ve altyapı eksiklerini tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir (Sarıçoban, 2020, s. 230; Boratav, 2019, s. 39-45).

1923–1929 yılları arasındaki makroekonomik göstergeler incelendiğinde, savaş sonrası toparlanmanın etkisiyle Türkiye ekonomisinin hızlı bir büyüme yakaladığı, kişi başına düşen milli gelirin ise 1923'te 45,3 dolardan (75,7 TL) 1929'da 73,9 dolara (145,6 TL) yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2014, s. 625). Ancak Tablo 1'de sunulan TÜİK verileri değerlendirilirken, cari fiyatlarla (nominal) GSMH ile sabit fiyatlarla (reel) üretim hacmi arasındaki farka dikkat edilmelidir. 1929 Dünya Buhranı'nın yol açtığı şiddetli tarımsal fiyat düşüşleri (deflasyon) nedeniyle Türkiye'nin cari fiyatlarla (nominal) GSMH'si 1929 yılında ulaştığı 2.073,1 milyon TL seviyesinden 1930–1933 yılları boyunca kesintisiz olarak gerileyerek 1933'te 1.141,4 milyon TL'ye düşmüştür. Buna karşılık, ithal ikameci sanayi üretimi ve tarımsal üretim miktarındaki artış sayesinde reel GSMH (kurak geçen 1932 yılı hariç) pozitif büyüme eğilimini korumuştur (Pamuk, 2021, s. 186-190; Tezel, 2015, s. 112-115; TÜİK, 2014, s. 625).

Tablo 1

Yıllar itibarıyla cari fiyatlarla gayri safi milli hasıla (1923–1935)

Yıl	GSMH (Milyon TL)	Kişi Başına GSMH (TL)	Kişi Başına GSMH (\$)	Değişim / Büyüme (%)
1923	952,6	75,7	45,3	
1924	1.203,8	93,8	56,2	26,4
1925	1.525,6	116,4	69,7	26,7
1926	1.650,5	123,4	73,9	8,2
1927	1.471,2	107,8	64,6	-10,9
1928	1.632,5	117,1	59,4	11,0
1929	2.073,1	145,6	73,9	27,0
1930	1.580,5	108,7	55,2	-23,8
1931	1.391,6	93,7	47,6	-12,0
1932	1.171,2	77,2	39,2	-15,8
1933	1.141,4	73,7	44,7	-2,5
1934	1.216,1	76,9	46,6	6,5
1935	1.310,0	81,1	49,2	7,7

Kaynak: TÜİK (2014). İstatistik Göstergeler 1923–2013, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.

Türkiye'de 1929 yılında yaşanan iktisadi çalkantılar incelenirken, kriz öncesinde iç ve anlaşma kaynaklı dinamiklerle ortaya çıkan döviz darboğazı ile Ekim 1929'daki Wall Street çöküşünün sonradan derinleştirdiği küresel buhran etkileri kronolojik olarak birbirinden ayrılmalıdır. 1929 yılı başında hükümet ile Ford Motor Şirketi arasında İstanbul'da montaj fabrikası kurulmasına yönelik anlaşma yapılması yabancı sermaye girişi açısından iyimserlik yaratmışsa da (Tekinsoy,

2020, s. 286), aynı aylarda Türkiye ciddi bir dış ticaret ve döviz açığıyla karşı karşıya kalmıştır. Nitekim Mayıs 1929'dan itibaren Türk basınında Türk lirasının İngiliz sterlini karşısında hızla değer kaybettiğine dair endişe verici haberlerin yer alması (Turhan, 2007, s. 82), Ekim 1929'da ABD'de patlak veren borsa çöküşünün bir sonucu değildir. Mayıs 1929'daki bu kur krizinin temel nedeni; 1923 Lozan Barış Antlaşması'na ek Ticaret Sözleşmesi'nin Türkiye'nin gümrük tarifelerini 5 yıl süreyle donduran hükümlerinin 1929 sonbaharında sona erecek olmasıdır. Hükümetin 8 Haziran 1929 tarihli ve 1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu'nu çıkararak 1 Ekim 1929'dan itibaren gümrük vergilerini yükselteceğini bilen ithalatçı tüccarlar, yılın ilk dokuz ayında yoğun bir spekülatif ithalat ve stoklama faaliyetine girişmişlerdir. Bu aşırı ithalat talebine, 1928 Paris Sözleşmesi uyarınca Osmanlı dış borçlarının ilk taksit ödemesi için yapılan döviz transferleri de eklenince, dış ticaret açığı 1929'da 49 milyon dolara fırlamış ve Mayıs–Eylül 1929'da şiddetli bir döviz darboğazı yaşanmıştır (Boratav, 2019, s. 59-61; Tekeli ve İlkin, 2009, s. 68-75; Tezel, 2015, s. 147-149). Dolayısıyla Türkiye, Ekim 1929'daki küresel borsa çöküşüne zaten iç döviz rezervleri erimiş ve dış ticaret açığı büyümüş bir yapıda yakalanmıştır.

Ekim 1929 sonrasında patlak veren Büyük Buhran ise Türkiye ekonomisini esas olarak dış ticaret ve tarım fiyatları kanalıyla vurarak mevcut döviz sıkıntısını yapısal bir krize dönüştürmüştür. Küresel talebin daralmasıyla birlikte tarım ve hammadde fiyatları dünya borsalarında hızla çökmüş; bu durum çiftçilerin gelirlerini, ihracat döviz kazançlarını ve devletin bütçe gelirlerini daraltmıştır. Türkiye'de buğday fiyatları 1927 yılında kilogram başına 12 kuruş iken 1932 yılında %75 azalarak 3 kuruşa kadar gerilemiştir. Buğday ve diğer tahılların fiyatları ise 1929'dan 1933'e kadar ortalama %60 düşmüş ve 1930'ların sonlarına kadar kriz öncesi seviyesine dönememiştir. Tütün, kuru üzüm, fındık ve pamuk gibi başlıca ihraç ürünlerinin fiyatları ise yaklaşık %50 oranında değer kaybetmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret hadleri %25, tarım sektörünün sanayi karşısındaki iç ticaret hadleri ise %30 oranında gerilemiştir. Özellikle Çukurova, Ege ve Samsun gibi pazara ve ihracata yönelik tarımsal üretim yapan bölgelerdeki üreticiler ile ticaret kesimi ağır gelir kayıplarına uğramıştır (Pamuk, 2021, s. 186).

1930 yılından itibaren hükümetin gümrük tarifelerini artırması, kotalar ve kliring anlaşmaları uygulaması sonucunda ithalat hızla kısıtlanmış; ihracat miktar olarak artırılmaya çalışılsa da uluslararası fiyat düşüşleri nedeniyle dış ticaretin parasal hacmi daralmış ve dış ticaret dengesi 1930'dan itibaren fazla vermeye başlamıştır (TÜİK, 2014, s. 462).

Tablo 2

Yıllar itibarıyla Türkiye'nin dış ticaret göstergeleri, 1923–1935 (Milyon Dolar)

Yıl	İthalat (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)
1923	87	51	-36
1924	100	82	-18
1925	129	103	-26
1926	121	96	-25
1927	108	81	-27
1928	114	88	-26
1929	124	75	-49
1930	70	71	1
1931	60	60	0
1932	41	48	7
1933	45	58	13
1934	69	73	4
1935	71	76	5

Kaynak: TÜİK (2014). İstatistik Göstergeler 1923–2013, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları

Para politikası, döviz kuru ve bankacılık alanındaki gelişmeler ise nominal kur değişimi ile deflasyonun reel borç yükü üzerindeki etkisi ayrıştırılarak değerlendirilmelidir. 1930 yılında 1567 sayılı Kanun'un çıkarılması ve dış ticaretin fazla vermeye başlamasıyla birlikte Türk lirası önce İngiliz sterlinine sabitlenmiştir. Ancak Eylül 1931'de İngiltere'nin altın standardından ayrılarak sterlini devalüe etmesi üzerine Türkiye, Türk lirasını altın standardını sürdüren Fransız frangına bağlamıştır (1936'da Fransız frangının devalüe edilmesine kadar bu parite korunmuştur). 1931'de sterlinin ve 1933'te ABD dolarının devalüe edilmesine karşın Türkiye'nin sıkı para politikası ve altın/frank paritesini koruması sonucunda Türk lirası, devalüe olan bu para birimleri karşısında nominal olarak değer kazanmıştır (Tezel, 2015, s. 150-153; Pamuk, 2021, s. 187). Bu süreçte borçluların kredi geri ödemelerinde yaşadığı çöküşün ekonomik mekanizması, kredilerin para birimi ve fiyat deflasyonu üzerinden işleyen reel borç yükü artışına dayanmaktadır: Yurt içi zirai ve ticari kredilerin büyük çoğunluğu Türk lirası (TL) cinsinden (dış ticaret finansmanındaki bazı kısa vadeli krediler ise yabancı para cinsinden) açılmıştır. Hükümetin para arzını daraltarak TL'nin nominal değerini yüksek tutması ve dünya fiyatlarındaki çöküşün iç piyasaya doğrudan yansması, tarım ve ticaret kesiminin sattığı ürünlerin TL fiyatlarında %50 ila %60 oranında şiddetli bir fiyat düşüşüne (deflasyona) yol açmıştır. Üretici ve tüccarların bankalara olan kredi borçları nominal TL tutarı olarak sabit kalırken, ürettikleri ürünlerin satış fiyatı yarıdan fazla düştüğü için,

borçların reel yükü (borcu ödemek için satılması gereken ürün miktarı) iki katından fazla artmıştır (Pamuk, 2021, s. 186; Tezel, 2015, s. 152). Dolayısıyla borçluları ödeme aczine düşüren temel etken, sıkı para ve yüksek kur politikasının derinleştirdiği deflasyon nedeniyle reel borç yükünün taşınamaz hale gelmesidir. Tarım üreticilerinin ve tüccarların kredi borçlarını ödeyememesi bankacılık sektörünü doğrudan sarsmıştır. Hukuki statüleri bakımından ayrıştırıldığında; kriz sürecinde kredi alacakları donan toplam 10 yerel ve tek şubeli banka faaliyetini durdurarak kapanmış; 1930–1931 yıllarında kurulan 5 yerel banka ise mali yapılarını sürdüremeyerek 1938 ve 1940 yılları arasında tasfiye (*liquidation*) edilmiştir (ASOMEDYA, 2001, s. 39). Aynı dönemde küresel kriz nedeniyle merkez ülkelerdeki ana bankaların mali sıkıntıya düşmesi ve Türkiye’de kambiyo kontrollerinin devreye girmesi sonucunda, Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı banka ve şube sayısı da azalmış; yabancı bankaların kredi hacmi daralırken Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (1930) ve Sümerbank (1933) gibi kamu sermayeli ulusal bankaların sistemdeki ağırlığı hızla artmıştır (Tezel, 2015, s. 136-140; Tekinsoy, 2020, s. 295).

KRİZ KARŞISINDA ALINAN ÖNLEMLER

1929 Büyük Buhranı’nın Türkiye’deki ekonomi politikalarına en belirgin etkisi, 1930’lu yılların başından itibaren koruyucu ve devletçi iktisat politikalarına geçişi hızlandırması olmuştur. Bununla birlikte, 1929–1935 döneminde hayata geçirilen tüm yasal ve kurumsal düzenlemeleri yalnızca dış buhranın mekanik bir sonucu olarak değerlendirmemek gerekir. Bu dönemdeki politikalar analitik olarak iki gruba ayrılmaktadır: Birincisi, döviz krizini, dış ticaret açığını ve bütçe gelirlerindeki erimeyi durdurmaya yönelik kısa vadeli koruma ve istikrar önlemleri (kambiyo denetimi, gümrük tarifeleri, kliring anlaşmaları, kriz vergileri, buğday destekleme alımları ve faiz kontrolleri); ikincisi ise Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren hedeflenen ancak özel sermaye birikiminin yetersizliği ve buhran koşulları nedeniyle devlet eliyle hızlandırılan uzun vadeli kurumsal ve yapısal kalkınma hamleleridir (Merkez Bankası’nın kuruluşu, Osmanlı dış borçlarının yeniden yapılandırılması, beş yıllık sanayi planları, Sümerbank ve MTA’nın kuruluşu) (Boratav, 2019, s. 62-68; Pamuk, 2021, s. 188; Tekeli ve İlkin, 2009, s. 115-120). Dönemin başlıca düzenlemeleri; tarihleri, yasal dayanakları, amaçları, uygulamaları ve sonuçları itibarıyla aşağıda incelenmiştir:

• **Gümrük Korumacılığı ve Dış Ticaretin Dengelenmesi (8 Haziran 1929 Tarihli ve 1499 Sayılı Kanun):** Lozan Ticaret Sözleşmesi’nin gümrük kısıtlamalarının sona ermesiyle birlikte, yerli üretimi korumak ve dış ticaret açığını azaltmak amacıyla 8 Haziran 1929 tarihli ve 1499 sayılı Gümrük Tarifesi

Kanunu kabul edilmiş ve 1 Ekim 1929'da yürürlüğe konulmuştur. Uygulamada özellikle yerli muadili bulunan tüketim mallarında gümrük vergisi oranları ortalama %13'ten %40'ın üzerine çıkarılmış; Kasım 1931'de ithalatta kota ve tahsis sistemine geçilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin ithalatı 1929'daki 124 milyon dolar seviyesinden 1932'de 41 milyon dolara gerilemiş ve 1930'dan itibaren dış ticaret fazlası elde edilmiştir (Boratav, 2019, s. 60; Tezel, 2015, s. 148-151).

• **Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Kurulması (12–14 Aralık 1929):** İthalatla karşılanan lüks tüketimi kısıtlamak, halkı tasarrufa yöneltmek ve yerli malı kullanımını toplumsal bilince dönüştürmek amacıyla TBMM Başkanı Kâzım Özalp'ın girişimiyle Aralık 1929'da (12–14 Aralık 1929) Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Uygulamada 18 Aralık 1929'da ilk toplantısını yapan Cemiyet; Tasarruf ve Yerli Malı Haftaları düzenlemiş, yerli ürün sergileri açmış ve iktisadi kongreler organize etmiştir. Sonuç olarak iç talebin yerli dokuma ve gıda ürünlerine yönelmesinde toplumsal meşruiyet sağlanmıştır (Çok, 2018, s. 47; Tekeli ve İlkin, 2009, s. 102-110).

• **1930 Sanayi Kongresi (22 Nisan 1930):** Milli sanayinin yapısal sorunlarını tespit etmek ve yeni sanayileşme stratejisini belirlemek amacıyla Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti öncülüğünde 22 Nisan 1930 tarihinde Ankara'da Birinci Sanayi Kongresi toplanmıştır. Uygulamada kongrede hammadde, sermaye ve kredi, vergiler ve resimler, 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu uygulamaları, standardizasyon, rasyonalizasyon, oda temsili, mesleki eğitim ve nakliyat sorunlarını kapsayan dokuz ana başlık tartışılmıştır. Sonuç olarak özel sektör teşviklerinin tek başına yeterli sanayi yatırımını yaratamadığı saptanmış ve devletin doğrudan sanayi yatırımcısı olarak üretime katılması fikri kurumsal zemine taşınmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 135-148; Tekinsoy, 2020, s. 289).

• **Kambiyo Denetimi, İhracat Kontrolü ve Merkez Bankası'nın Kuruluşu (1930):** Türk lirasındaki spekülasyon değer kaybını durdurmak ve ulusal para-kredi politikasını bağımsız bir kuruma kavuşturmak amacıyla 20 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, 10 Haziran 1930 tarihli ve 1705 sayılı Ticarete Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun ve 11 Haziran 1930 tarihli ve 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Kanunu çıkarılmıştır. Uygulamada 1567 sayılı Kanun ile döviz alım-satımı ve sermaye hareketleri sıkı devlet denetimine alınmış; 1705 sayılı Kanun ile ihraç ürünlerinde kalite denetimi ve hilelerin önlenmesi sağlanmış; Cumhuriyet'in kuruluşundan beri planlanan emisyon bankası hedefi doğrultusunda kurulan TCMB ise 3 Ekim 1931'de faaliyete geçmiştir. Sonuç olarak TL'nin yabancı paralar karşısındaki kur istikrarı

korunmuş ve para politikası ulusal denetime alınmıştır (Tezel, 2015, s. 149-155; Kaya, 2013, s. 74-78).

• **Maliye Politikası, Kriz Vergileri ve Devlet Tekelleri / İnhisarlar (1930–1932):** Dış ticaret hacminin ve tarımsal gelirlerin düşmesiyle daralan devlet bütçesinde denk bütçe ilkesini korumak amacıyla yeni dolaysız vergiler getirilmiş ve devlet tekelleri (inhisarlar) etkinleştirilmiştir. Uygulamada 5 Haziran 1930 tarihli ve 1701 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu ile tütün tekeli yeniden düzenlenmiş, 1932’de tütün, ispiroto, alkollü içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddeler tekelleri İnhisarlar Umum Müdürlüğü çatısı altında birleştirilmiş; ayrıca ücret ve maaş gelirlerinden kesilmek üzere 30 Kasım 1931 tarihli ve 1890 sayılı İktisadi Buhran Vergisi Kanunu ile 26 Mayıs 1932 tarihli ve 1980 sayılı Muvazene Vergisi Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Sonuç olarak vergi yükü sabit gelirli ve tüketim tekelleri üzerinden artırılsa da 1930’lu yıllarda bütçe dengliği korunabilmiş ve enflasyonist para basımından kaçınılmıştır (Pamuk, 2021, s. 187; Tezel, 2015, s. 162-168).

• **İkili Ticaret, Kliring Anlaşmaları ve Tarımsal Destekler (1932):** Döviz darlığı ortamında dış ticareti döviz kullanmadan sürdürmek ve iç piyasada çöken buğday fiyatlarına karşı üreticiyi korumak amacıyla 1932 yılından itibaren kliring (takas) sistemine ve tarımsal müdahale alımlarına geçilmiştir. Uygulamada 1932’de Fransa ve ardından Almanya başta olmak üzere birçok ülkeyle ikili kliring anlaşmaları imzalanmış; tütün ekim alanları kaliteli üretim bölgeleriyle sınırlandırılırken, 3 Temmuz 1932 tarihli ve 2056 sayılı Hükümetçe Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun ile Ziraat Bankası aracılığıyla buğdayda ilk kez taban fiyat ve destekleme alımı başlatılmıştır. Sonuç olarak Türkiye’nin dış ticaretinin %80’den fazlası kliring anlaşmalarıyla yürütülmüş ve hububat üreticisinin fiyat çöküşünden tamamen tasfiye olması önlenmiştir (Boratav, 2019, s. 65; Pamuk, 2021, s. 188-189).

• **Osmanlı Dış Borçlarının Ertelenmesi ve Yeniden Yapılandırılması (22 Nisan 1933 Paris Anlaşması):** 1928 Paris Sözleşmesi ile belirlenen yıllık Osmanlı dış borç taksitlerinin buhran koşullarında ödenemez hale gelmesi üzerine döviz rezervlerinin tükenmesini önlemek amacıyla 1930 yılında borç transferleri kısmen durdurularak alacaklılarla yeniden müzakere başlatılmıştır. Uygulamada yürütülen görüşmeler sonucunda 22 Nisan 1933 tarihinde imzalanan yeni Paris Anlaşması ile Türkiye’nin Osmanlı borç anaparasında ve yıllık taksitlerinde önemli bir indirim sağlanmış ve vade uzatılmıştır. Sonuç olarak yıllık dış borç servis yükü hafifletilmiş ve sanayi yatırımları için dış finansman alanı açılmıştır (Tezel, 2015, s. 185-190; Tekeli ve İlkin, 2009, s. 210-218).

• **Mevduatın Korunması ve Faiz Oranlarının Kontrolü (1933):** Kriz yıllarında yerel bankaların kapanmasıyla sarsılan bankacılık güvenini yeniden tesis etmek, kredi maliyetlerini düşürmek ve tefeciliği önlemek amacıyla 30 Mayıs 1933 tarihli ve 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu ile 8 Haziran 1933 tarihli ve 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu çıkarılmıştır. Uygulamada 2243 sayılı Kanun ile Türk bankacılık tarihinde ilk kez mevduat kabul şartları ve karşılık oranları yasal güvenceye bağlanmış; 2279 sayılı Kanun ile de banka kredi ve mevduat faizlerine azami sınır getirilerek faiz oranları devlet kontrolüne alınmıştır. Sonuç olarak finansal istikrar güçlendirilmiş ve sanayi-ticaret kesiminin finansman maliyetleri düşürülmüştür (ASOMEDYA, 2001, s. 40; Tezel, 2015, s. 138-141).

• **Planlı Sanayileşme ve Kamu İktisadi Kuruluşları (Sümerbank, Sanayi Planları ve MTA, 1933–1935):** Hammaddesi yurt içinde bulunan temel tüketim ve ara mallarında (dokuma, demir-çelik, kâğıt, kimya, cam, çimento) ithal ikamesini gerçekleştirmek amacıyla devletçi sanayileşme kurumları oluşturulmuştur. Uygulamada 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı Kanun ile kamu sanayi yatırımlarını finanse ve idare etmek üzere Sümerbank kurulmuş; 1933'te hazırlanan ve 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934–1938) kapsamında iki yıl içinde 10'dan fazla fabrikanın temeli atılmıştır. Ardından yeraltı kaynaklarını araştırmak ve işletmek üzere 14 Haziran 1935 tarihli ve 2804 sayılı Kanun ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) (ve aynı gün 2805 sayılı Kanun ile Etibank) kurulmuş; 1936'da hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938–1942) ise II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle kısmen uygulanabilmiştir. Sonuç olarak Türkiye, 1930'lu yıllarda sanayi üretimini hızla artırarak temel tüketim mallarında dışa bağımlılığını büyük ölçüde azaltmıştır (Boratav, 2019, s. 68-75; Pamuk, 2021, s. 190-193; Tekinsoy, 2020, s. 298-305).

SONUÇ

Bu çalışmada, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın küresel ortaya çıkış dinamikleri, Türkiye ekonomisine yansıma kanalları ve Türkiye'de 1929–1935 döneminde geliştirilen iktisat politikalarının yapısal niteliği tarihsel bir yöntemle incelenmiştir. Araştırma sorusu doğrultusunda ulaşılan bulgular, 1929 Buhranı'nın yalnızca ABD borsasındaki spekülasyon bir finansal çöküşten ibaret olmadığını; gelir dağılımı eşitsizliği, denetimsiz şirket ve birim bankacılık yapısı, korumacı gümrük duvarlarıyla tıkanan uluslararası borç-ticaret dengesi ve klasik altın standardı katılığının birleşimiyle küresel bir sistem krizine dönüştüğünü göstermektedir. Dış ticarete kapalı merkezi planlama uygulayan SSCB dışındaki tüm ekonomiler krizden etkilenmiş; ancak ülkelerin kriz deneyimleri ve politika

yanıtları ekonomik yapılarına göre farklılaşmıştır. Batı sanayi ülkelerinde kriz, klasik liberalizmden Keynesyen talep yönetimine, düzenleyici devlet müdahalesine ve sosyal politika uygulamalarına geçişi tetiklerken; sermaye birikimi yetersiz çevre ekonomilerde ithal ikameci korumacılığı öne çıkarmıştır.

Çalışmanın Türkiye ekonomisine ilişkin ulaştığı ilk özgün analitik sonuç, 1929 yılındaki iktisadi sarsıntının iç ve dış kaynaklı evrelerinin kronolojik ayrımıdır. Literatürdeki yaygın genellemelerin aksine, Mayıs 1929'da Türk lirasının sterlin karşısında yaşadığı değer kaybı ve döviz darboğazı, Ekim 1929'daki New York Borsası çöküşünün bir sonucu değildir. Bu ilk sarsıntı, Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin gümrük sınırlamalarının sona ereceği ve 1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu'nun 1 Ekim 1929'da yürürlüğe gireceği beklentisiyle yapılan aşırı spekülatif ithalat stoklaması ile Osmanlı dış borç taksit ödemelerinin yarattığı kriz öncesi bir ödemeler dengesi sorunudur. Ekim 1929'da patlak veren küresel buhran ise bu iç kırılmanın üzerine binerek Türkiye'yi dış ticaret hadleri ve tarım fiyatları kanalıyla vurmuştur. Buğday ve geleneksel ihraç ürünleri fiyatlarının %50 ila %60 oranında düşmesi, Türkiye'de cari fiyatlarla (nominal) GSMH'yi 1929–1933 döneminde hızla daraltmıştır.

Araştırmanın ikinci analitik bulgusu, 1930 sonrasında uygulanan sabit kur ve sıkı para politikasının iç kredi piyasası ve bankacılık üzerindeki etkisine ilişkindir. 1567 sayılı Kanun ve dış ticaret kısıtlamalarıyla Türk lirasının önce sterline, Eylül 1931'den itibaren ise altın standardındaki Fransız frangına bağlanması, devalüe edilen sterlin ve dolar karşısında TL'nin nominal olarak değer kazanmasına yol açmıştır. Ancak iç piyasada ağırlıklı olarak TL cinsinden borçlanmış olan tarım üreticileri ve tüccarlar, ürün fiyatlarındaki %50–%60'lık deflasyon nedeniyle kredi borçlarının reel yükünün iki katından fazla artması sonucunda ödeme aczine düşmüşlerdir. Bu reel borç krizi sonucunda Türkiye'de 10 yerel banka faaliyetini durdurarak kapanmış, 1930–1931'de kurulan 5 yerel banka ise 1938–1940 arasında tasfiye edilmiş; yabancı bankaların faaliyetleri daralırken ulusal kamu bankacılığı güç kazanmıştır.

Son olarak, Türkiye'nin 1929–1935 döneminde uyguladığı önlemler değerlendirildiğinde; hükümetin başlangıçta dış ödemeler dengesini ve bütçe denliğini sağlamaya dönük savunmacı ve kısa vadeli istikrar tedbirleri (1499 sayılı Gümrük Tarifesi, 1567 sayılı Kanun, kliring anlaşmaları, İktisadi Buhran ve Muvazene vergileri, inhisar gelirleri, 2056 sayılı Buğday Kanunu ve 2243/2279 sayılı bankacılık-faiz kanunları) uyguladığı, 1932–1933'ten itibaren ise Cumhuriyet'in kuruluşundan beri hedeflenen uzun vadeli yapısal sanayileşme hamlelerini (1715 sayılı TCMB Kanunu, 1933 Paris Borç Anlaşması, 2262 sayılı Sümerbank Kanunu, 1934 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve 2804 sayılı MTA

Kanunu) devletçilik ilkesi çerçevesinde hayata geçirdiği görülmektedir. Sonuç itibarıyla Türkiye’de uygulanan devletçilik, özel mülkiyeti ortadan kaldıran kolektivist bir sistem ya da Batı’daki salt düzenleyici refah devleti müdahalesi değil; küresel buhran şartlarını ithal ikameci ulusal sanayileşme ve kurumsal inşa fırsatına dönüştüren özgün bir kalkınma stratejisi olmuştur.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aracı, K. A. (2010). *1929 Büyük Ekonomik Buhrandan 2008 Ekonomik Krizi’ne Dünya Ekonomik Krizleri ve Türk Tekstil Sektörüne Etkileri* (Tez No. 283183) [Yüksek lisans tezi, Namık Kemal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Armaoğlu, F. (2021). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1995)*. Kronik Kitap.
- ASOMEDYA. (2001). Türkiye’de bankacılık ve finans krizleri: 1929’dan 2001’e. *Ankara Sanayi Odası Aylık Yayın Organı*, 39–57.
- Ay, H. & Uçar, Ö. (2015). Üç küresel ekonomik krizin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 11–32. <https://doi.org/10.16953/deusbed.83818>
- Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi (1908–2015)*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Çok, A. T. (2018). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türk Basınına Yansımaları* (Tez No. 512459) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Duman, E. (2011). *Krizlerin Anatomisi: 1929 Buhranı ve 2008 Küresel Krizin Karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]. KMU Kurumsal Akademik Arşiv.
- Galbraith, J. K. (2009). *Büyük Kriz 1929* (E. N. Akbaş, Çev.). Pegasus Yayınları. (Orijinal eser 1955 yılında yayımlanmıştır)
- Kaya, A. E. (2013). *Büyük Buhranla Gelen Teorik Dönüşüm ve Buhran Döneminin Türk Ekonomisine Yansıması* (Tez No. 336170) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Korum, U. (1982). 1923–1929 Döneminde Türkiye’de Sanayi ve Sanayi Politikaları. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi* içinde (ss. 75–105). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1985). *İktisadi Olaylar Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

1929 Dünya Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri

- Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti. (1930). *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Kararlar, Zabıtlar*. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi Yayınları.
- Nevins, A. & Commager, H. S. (2017). *ABD Tarihi* (H. İnalcık, Çev.). Doğu Batı Yayınları. (Orijinal eser 1954 yılında yayımlanmıştır)
- Pamuk, Ş. (2021). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sarıçoban, G. (2020). Atatürk döneminde 1923-1929 Türkiye ekonomisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 222–236.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2009). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekinsoy, Y. E. (2020). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçilik Politikaları. M. Turan (Ed.), *95. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde Siyasî, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1918–1938)* içinde (Cilt 1, ss. 277–314). Atatürk Araştırma Merkezi.
- Terzioğlu, O. & Çağla, C. (2021). Büyük Buhran ve Amerika'da Sosyal Politika. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 871–926. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.913935>
- Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Turhan, R. (2007). 1929 Ekonomik Krizi'nin Türk Basınına Yansımaları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(14), 81–100.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2014). *İstatistik Göstergeler / Statistical Indicators 1923–2013* (Yayın No. 4361). Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Yardımcı, M. E., İnce, M. R. & Ekiz, R. (2017). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları* içinde (ss. 242–268). Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: The 1929 Great Depression stands as one of the most devastating economic crises in modern world history. Originating in the United States with the catastrophic collapse of the New York Stock Exchange in October 1929, the

crisis rapidly spread across global trade and financial networks. The collapse resulted from structural vulnerabilities, including severe income inequality, an unregulated unit banking architecture, speculative stock market leverage, agricultural overproduction, and inflexible international monetary arrangements under the gold standard. While central industrial nations experienced severe industrial contraction and mass unemployment, peripheral economies reliant on agricultural and raw material exports suffered sharp declines in terms of trade. For the newly founded Republic of Türkiye—which had emerged from continuous warfare with a fragile industrial base, heavy Ottoman debt obligations, and a predominantly agrarian economy—the Great Depression presented an existential economic challenge that fundamentally reshaped its national development trajectory from liberal market experimentation toward state-led economic planning (etatism). Accordingly, the purpose of this study is to examine how the 1929 Great Depression originated globally, identify the specific channels through which it affected the Turkish economy, and analyze how economic measures enacted in Türkiye between 1929 and 1935 transitioned the nation from short-term crisis management to a long-term state-led industrialization strategy.

Methodology: This study utilizes qualitative document analysis supported by historical macroeconomic statistics. Primary sources evaluated include foundational economic legislation published in the Official Gazette (Resmî Gazete) between 1929 and 1935 (Laws No. 1499, 1567, 1715, 1890, 1980, 2056, 2243, 2262, 2279, and 2804), proceedings of the 1930 Industrial Congress, and historical statistical series from the Turkish Statistical Institute (TurkStat / TÜİK). Temporally, the study focuses on the crucial transition period of 1929–1935 while framing it against the earlier post-independence liberal era (1923–1928).

Findings: First, regarding pre-crisis vulnerabilities versus the global external shock, a key analytical contribution of this study is the explicit chronological distinction between Türkiye's internal, pre-crisis foreign exchange bottleneck and the subsequent global external shock caused by the Wall Street crash. Existing literature frequently conflates the foreign exchange strain observed in Türkiye during spring 1929 with the October 1929 Wall Street collapse. However, Türkiye's currency crisis began in May 1929 when the Turkish Lira depreciated against the British Pound. Under the 1923 Lausanne Peace Treaty, customs tariffs were frozen for five years. Anticipating the expiration of these restrictions and the implementation of Law No. 1499 (Customs Tariff Law) on October 1, 1929, importers engaged in massive speculative import stockpiling during early 1929. Combined with foreign exchange obligations for Ottoman debt service under the

1928 Paris Agreement, Türkiye's trade deficit surged to 49 million USD in 1929. When the global depression erupted in October 1929, it compounded these vulnerabilities. Prices of major agricultural exports (wheat, tobacco, raisins, hazelnuts, cotton) fell by 50% to 60% between 1929 and 1933, causing terms of trade to deteriorate by 25% and nominal GDP to shrink from 2,073.1 million TL in 1929 to 1,141.4 million TL in 1933.

Second, regarding price deflation, real debt burden, and banking sector dynamics, following Law No. 1567 in 1930, the government pegged the Turkish Lira to the British Pound and later (September 1931) to the gold-standard French Franc. As Britain and the US devalued their currencies in 1931 and 1933, the Turkish Lira appreciated nominally against these currencies. However, because domestic agricultural and commercial loans were denominated in nominal Turkish Lira, the 50–60% fall in crop prices generated severe price deflation. As crop prices crashed, the real debt burden—the physical quantity of agricultural produce required to service nominal lira debt—more than doubled. Farmers and merchants faced insolvency, directly undermining local banking institutions. Consequently, ten local single-branch private banks defaulted and closed during the crisis, while five local banks founded in 1930–1931 were liquidated between 1938 and 1940. Foreign bank credit contracted, shifting banking sector dominance toward public institutions like the Central Bank (1930) and Sümerbank (1933).

Third, Turkish policy responses are categorized into two distinct phases:

1.Short-Term Defensive and Stabilization Measures (1929–1932): Customs duties were raised above 40% under Law No. 1499, followed by import quotas in November 1931 and strict exchange controls under Law No. 1567 (1930). Domestic savings were promoted via the National Economy and Savings Society (December 1929). Fiscal balance was maintained without inflationary money printing through new direct levies (Law No. 1890 Economic Depression Tax and Law No. 1980 Balance Tax) and state monopolies. Over 80% of foreign trade shifted to bilateral clearing agreements (1932). Agricultural price support began via Law No. 2056 (1932), authorizing Ziraat Bank to purchase wheat at guaranteed floor prices, while Law No. 2243 established deposit protection regulations and Law No. 2279 capped interest rates.

2.Long-Term Structural and Etatist Industrialization (1930–1935): Recognizing private capital limitations, the state assumed the role of primary investor. Key steps included establishing the Central Bank (Law No. 1715), restructuring Ottoman public debt under the 1933 Paris Agreement, founding Sümerbank (Law No. 2262, 1933), enacting the First Five-Year Industrial Plan (1934–1938) for

import-substituting consumer goods, and creating MTA (Law No. 2804, 1935) and Etibank for mineral exploration.

Conclusion and Discussion: The findings demonstrate that Türkiye's transition to etatism was a pragmatic response to the interaction between pre-existing internal bottlenecks and severe international depression. While currency pegging under Law No. 1567 preserved nominal stability, it amplified domestic agricultural deflation and doubled the real debt burden on producers, accelerating the collapse of small local private banks and consolidating public banking dominance. In conclusion, Turkish etatism was an original state-led development model tailored to a peripheral economy facing severe international depression. By distinguishing internal exchange bottlenecks from external price shocks, clarifying the monetary mechanism of deflationary real debt burden on local banking, and categorizing policy tools into defensive stabilization versus structural institution-building, this study illustrates how Türkiye transformed global crisis constraints into an opportunity for import-substituting industrialization and institutional capacity building.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından özgün olarak faydalanılmamıştır.